

Bygdevandring centrala Hällingsjö 19-09-28

Garveriet i Hällingsjö tidigt 1900t. Foto från föreningens samlingar.

Ett texthäfte som berättar historien om de platser vi besöker under vår vandring. Till vår hjälp har vi använt Björketorps sockens hembygdsförenings bok om Björketorp socken, Hans Norins renskrivning av Carl Martin Bergstrands forskning om Björketorp, husförhörslängder, lantmäterihandlingar samt intervjuer med Ortsbor.

Vi som har arbetat med vandringen är Martin Helgegren, Roger Persson och Bror Johansson. Text Martin Helgegren

Gästgivargården

Gästgivargården med alla sina byggnader ca 1930-40t. Foto från familjen Engström

1829 Flyttas Gästgiveriet från Stora Bugärde (Bygärde) till Hällingsjö. Eftersom gästgiverier vid denna tid hade krav om att hålla skjutshållning för resande var det svårt att få skjuts i tid då gårdarna låg långt från gästgiveriet i Stora Bugärde. Gårdarna hade ett skjutsschema där man blev kallade med bud från gästgiveriet när någon resande önskade skjuts. För en fastställd summa skulle man inom en viss tid inställa sig på gästgivargården med man och häst för vidare ombesörja resandens skjuts antingen till en plats inom socknen eller till nästa skjutshåll där en annan skjutshållare tog över den resandes färd. Platsen för det nya gästgiveriet blev Hällingsjöos där flera vägar möttes. Här gick vägarna till Borås och Göteborg liksom till Skene och Kungsbacka. Läser man de gamla skyltar som stod utanför gästgiveriet anges mer lokala destinationer som Flässjum och Bonared. Vid Hällingsjöos låg tidigare ett torp Hällingsjö soldatstom, som under slutet av 1700t ansökt om tillstånd att sälja brännvin, det var länsman Ternstedt på Hällingsjö som ville driva detta enklare

etablissemang. Gästgiveriet i Hällingsjö byggdes och ägdes utav handelsmannen Johan Björnvall från Borås som köpt Hällingsjö gård 1811. Det var en byggnad i ett plan som senare under Engströms tid på 1860t påbyggdes med ytterligare en våning. Björnvall arrenderade ut gästgiveriverksamheten. Erik Hultgren var under lång tid gästgivare i Hällingsjö ända till 1844. Arrendet på fem år gick då över till D.L Signeul. 1846 sålde Björnvall Gästgivargården till Gustav Engström från Göteborg. Arrendet löpte dock till 1849 så Engström kunde inte överta driften förrän då. Björnvall hade redan sålt Hällingsjö Gård 1844 och brutit ut Gästgivargården som en egen fastighet som han alltså behöll ytterligare två år. Engström som är en driftig man öppnar även upp handelsbod och ett litet garveri i anslutning till gästgiveriet på Hällingsjö Gårds mark under dåvarande ägaren Dahllöfs överinseende. Man hade dock glömt bort att söka tillstånd för försäljning av varor samt garvarverksamhet och Dahllöf fick böta på tinget för detta. Här finns även stall för resandens hästar samt för gästgivargårdens egna. Man har en rejäl magasinsbyggnad för gods och förnödenheter. Under mitten av 1850t är mellan 30-60 personer registrerade under gästgiveriet med tillhörande garveri, ingen liten rörelse med andra ord. Gästgivargården var även platsen för Hällingsjö poststation som inrättades 1875. Gästgivargården hade också rätt att sälja spritdrycker till traktens invånare. Man köpte sprit från gästgiveriet i egna s.k ankare som rymde 20-40liter. Dock var priserna högre på gästgivargården vilket ledde många till att gå ihop och köpa flera fat direkt från fabrikerna i Borås och Göteborg. Törsten på gårdarna var stor under slutet av 1800t.

När järnvägen kom till trakten 1894 minskade antalet resande utmed landsvägarna och gästgiveriet kom 1913 att omvandlas till ett café.

När de stora motortävlingarna hölls i Hällingsjöbacken 1918-1934 utgick man från gästgiveriet som också under dessa dagar fick ett stort uppsving i sin omsättning.

Familjen Engström drev kaféörelsen vidare i gästgivargården ända till tidigt 1970t då man efter landsvägens omläggning byggde upp det moderna Källarbacken som vi känner än idag.

Landsvägen genom Gästgivargården ca 1940t. Gamla posthuset och handelsboden rakt fram i bild. Foto Josef Hammarlind.

Vägen genom Hällingsjö kom att dras om under sent 1960t. Tidigare gick vägen förbi den s.k Pålen vid Eriksmyst och utmed sjön fram till Gästgivargården och sedan vidare in på dagens Garveriväg.

Den gamla landsvägen mellan Eriksmyst och Gästgivargården. Foto från föreningens samlingar.

Garveriet

Garveriet i Hällingsjö startades som tidigare sagts av Gustav Engström i samband med att han köper Gästgivargården. Det börjar i en liten skala med en av sönerna samt några anställda. År 1851 kan vi i husförhörslängderna läsa att det kommit en karduansmakare till garveriet. Karduansmakare kan väl lite grovt anses vara en utbildad garvare som genomgått olika färdighetsprov. Denne man var Johan Peter Pettersson från Göteborg. Han anlände tillsammans med sin hustru Anna Maria Johansdotter. Engström och Pettersson drev och förbättrade garveriet. 1863 lär boningshuset Marieberg ha blivit byggt på mark som tillhörde Hällingsjö Gård och dess ägare von Mentzer. Själva garveriet var en tvåvåningsbyggnad med källare under hela huset (se bild på försättsbladet). Hudarna som skulle garvas kom från oxar, kor, kalvar och får som slaktades på gårdarna i trakten. Den saltade eller torkade huden lades i stora dammen för att kunna rengöras från hår och rester av kött eller fett. Sedan fördes hudarna över till stora ekkar nedgrävda ett par meter i marken där de varvades med krossad ekbark vars garvämne svarade för ett led i beredningen. Verksamheten var med den tidens mått omfattande och av tillgänglig statistik vet vi att år 1874 bereddes följande antal hudar och skinn: 65 sulläder, 400 smorläder (ett specialgarvat läder för arbetsskor) och 600 skinn till ett sammanlagt värde av 2950kr. 1872 köpte Pettersson loss marken till fastigheten Marieberg från Hällingsjö Gård (von Mentzer). Även samarbetet med Engström upphörde vid denna tid, då det blev för mycket med både garveri och gästgivargård för Engström. Från 1872 och framåt är det Pettersson som äger fastigheten och driver garveriet.

Pettersson och hans hustru får två döttrar och en son, sonen dör tidigt. Döttrarna Gerda Maria och Josefina Emilia. Gerda Maria gifter sig med Carl Mellander och paret köper Hällingsjö Gård 1883 av Olof Andersson. Josefina Emilia gifter sig med garvargesällen Lars

Claesson som arbetat på garveriet i flera år. Lars arrenderar garveriet av svärfadern från år 1882 och fram till dennes död 1908. Garveriet hade de sista åren allt mindre verksamhet och lades ned 1909.

Familjen Claesson bodde kvar under lång tid och först på senare år har fastigheten gått ur släkten.

Marieberg Hällingsjö 1979 Foto Dagny Bengtsson

Lugnet

1911 styckas Sjögaråsen av från Hällingsjö gård och fastigheten Lugnet bildas. Det är Johan Pettersson på Hällingsjö gård som säljer till Gertrud Håkansson i Kyrkhult. Hon och hennes familj äger fastigheten i endast två år. 1913 köper Johan Ekman från Backa Sätilla och hans hustru Gerda Maria Engström från Gästgivargården Lugnet. De flyttar handelsboden vid Gästgivargården till Lugnet och öppnar där sin affär. Ekman är som handelsman en blandning av dagligvaruhandel, byteshandel och bankir. Kunderna handlar på konto och kan också gå till Ekmans om lånebehov uppstår. Ekmans makt över Hällingsjö var stundtals mycket stor. Man måste dock tillstå att

han även beviljade lån till många som aldrig skulle fått låna i bank. Ekman driver sin affär till 1940 då han säljer affärsrörelsen till John Rejnäs. Rejnäs bygger under 1940t det affärshus som fram t.o.m 2018 fungerade som affär. Här fanns manufaktur, byggvaror och livsmedel.

Hällingsjö Gård med såg och kvarn samt bränneri

Första gången vi stöter på namnet Hällingsjö är i jordaboken 1546. Men 1547 kallas det för Helessröd. 1590 kallas det för Hellesiö, 1660 Hellingre och 1663 Hellingsered. Från 1675 användes namnet Hällingsjö eller Hellingssjö.

1 mantal frälse. Beboddes gården av den adlige kallades det för Sätesgård eller Säteri. Få gårdar har bytt ägare så ofta och delats så många gånger som Hällingsjö Gård. Det har varit en mängd olika ägare till frälseräntan och en mängd olika åboer samtidigt på gården. Ibland har gården varit uppdelad på fyra gårdar, ibland på två eller mindre med olika ägare till frälseräntan. Att här gå igenom alla går nästan inte. Vi får försöka ta några intressanta axplock genom historien. 1759 köper mantalskommissarien Peter Johan Ekman

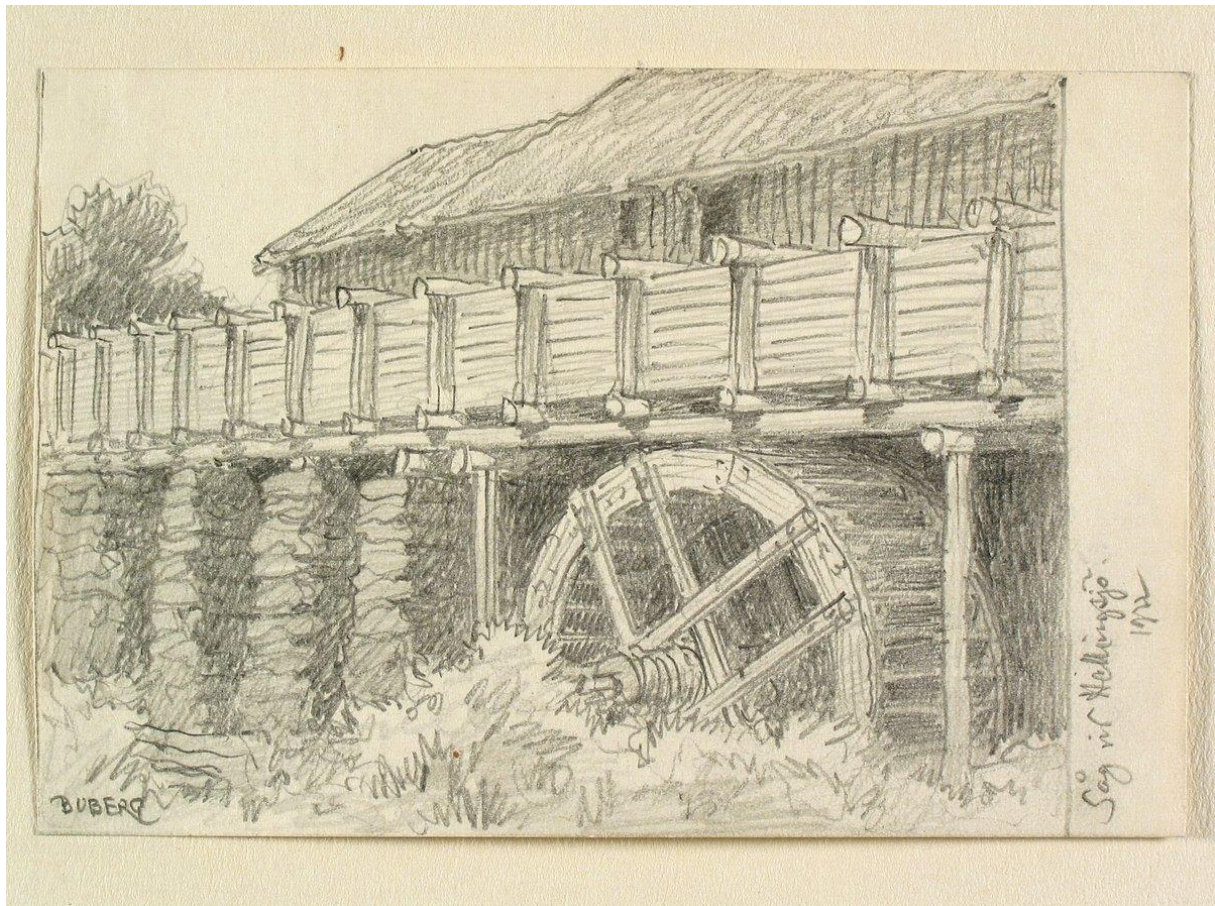
Hällingsjö. 1781 får Johan Ulrik Ekman 50% av Hällingsjö av fadern Peter Johan. 1794 ägs Hällingsjö av handelsmannen Scherlander, Johan Ulrik Ekman, samt Andreas Borgman och brännerimästaren Lars Hedberg tillsammans. 1797 får Hällingsjö ännu en ny ägare det är välborne kaptenen Herman af Dittmer som köper ut Scherlander. Dittmer och Ekman tål inte varandra. Flera gånger bryter slagsmål ut mellan de båda ägarna och de döms i tinget. Senare samma år säljer Ekman sin del i Hällingsjö till fabrikör Olof Ekelund i Sätilla. Dittmer fortsätter att bråka med Ekelund och försöker utestänga honom från den gemensamma mjölkvarn som finns på gården. Efter ytterligare ett antal mer eller mindre röriga affärer så köps hela Hällingsjö gård år 1811 av handelsmannen Johan Björnvall från Borås för 2666rd och 32sk. På gården finns b.l.a bränneri, mjölkvarn och sågekvarn. Björnvall ansöker 1819 om att få anlägga tullkvarn i Hällingsjö och förbättra den gamla husbehovskvarnen. Patronen på Smedstorp Jacob Dahl motsätter sig detta och drar Björnvall inför tinget. Björnvall vinner i tinget och lovar dessutom sänka nivån i Gingsjön med 1 och 1/3 aln ca 1m. År 1828 tvingas Björnvall sälja Hällingsjö men bor kvar på gården och köper tillbaka den av Leiditz 1834. 1844 säljer så Björnvall Hällingsjö Gård med tillhörande kvarn och sågverk, smedja, bränneri samt skog och torplägenheter till länsman Samuel Bruno Bollebygd. Gästgivargården styckas dock loss från Hällingsjö gård och är från detta datum en egen fastighet. Man kan anta att Björnvall hade ekonomiska problem. Bruno var känd i trakten inte bara som länsman utan även som s.k procentare. I kontraktet står vidare att Gästgivargården inte ska ha del eller rättighet i varken kvarn, såg eller dämnet. Bruno övertog även tjänstefolket, samt inventarier såsom två unghästar, tre par oxar, sju kor, fem ungnöt, fem svinkreatur jämte i kvarnen sågen och smedjan befintliga redskap. Även ladugårdens spannmål ingick i köpet. Priset för Hällingsjö var denna gång 9255rd.

Senare samma år säljer Bruno Hällingsjö till fabrikör Dahllöf från Vänersborg.

Hur stort var då Hällingsjö Gård ca 1830-1840? Med dagens mått ca 200 hektar kanske lite mer. Boningshuset Hällingsberg lär vara byggt

under 1700t. Exakt när och av vem vet vi ej. På den tiden det fanns flera ägare fanns det också flera boningshus och ladugårdar. Över 100 personer var skrivna på gårdens olika verksamheter och torp. Man kan med fog säga att detta var hela Björketorps centralort innan järnvägen kom till Rävlanda och ändrade på folks resande. Här fanns enligt dokument från 1800t tre handelsbodar, bränneri, gästgiveri, garveri, smedja, kvarn och såg.

Hällingsjö såg vid Hällingsjö gård 1922. Teckning av Ferdinand Boberg Nordiska Museet.

1849 säljer Dahllöf Hällingsjö gård till Anders Bernhard Wahlgren som endast innehar det tre år. 1852 anländer näste ägare Herr Leonard Wilhelm von Mentzer från Forssa Bollebygd. Von Mentzer brottas under sina trettio år på Hällingsjö med ekonomin och gården förfaller allt mer. 1872 säljer han marken som garveriet och Marieberg står på. 1882 säljer han gården till Olof Andersson som endast innehar den ca ett halvår. 1883 köper Carl Mellander Hällingsjö gård. Carls familj som är från Bollebygd har fått ett stort arv och han har nu råd att ge sin fästmö Gerda Maria ett fint hem. Gerda som är dotter till fabrikör

Johan Peter Pettersson på Hällingsjö garveri och fastigheten Marieberg har levt hela sitt liv i Hällingsjö. Nu börjar en tid av upprustning av Hällingsjö. Kvarnen och sågen byggs om och moderniseras. Gissle bäck stensätts och rätas ner till gränsen mot Gissle. Ny ståtlig ladugård samt renovering av boningshuset Hällingsberg. Man ändrar b.l.a verandans läge. När det gäller det andra boningshuset på gården finns det en byggnad på dess plats redan under 1850t. Carl Mellander bygger dock upp det huset som står idag 1886. En vattenledning från Hultet leder vatten ner till gården (delvis i bruk ännu idag).

Delar av familjen Ekman på kaffebjudning hos familjen Carl Mellander ca 1920-1924. Foto från Anna Ekman

Men det kostar på att driva Hällingsjö Gård och Carl Mellander säljer till August Larsson i Holmåkra och Lars Andreasson i Surteby 1899. Han styckar dock av fastigheten Hällingsberg från övriga gården. August Larsson och Lars Andreasson äger bara gården till 1902. Deras största avtryck är väl den Rågång som genomförs efter deras tillträde. Man lär även ha sågat ner en stor del av skogen.

Johan Pettersson och hans hustru Olivia Matilda Andersdotter kommer från Fotskäl och köper 1902 Hällingsjö Gård. Johan Pettersson är affärsman och innehar flera fastigheter b.l.a i Värmland. Han driver också en firma som köper möbler från auktionsverk och dödsbon. Familjen Carl Mellander som flyttat till Göteborg 1900 återkommer 1908 för att bo fast på Hällingsberg. Pettersson bor i huset bredvid ibland kallat Magasinet eller Statarhuset. Även Pettersson märker av att det kostar att äga Hällingsjö gård. Sjögaråsen (Ekmans kulle) säljs 1911 till Gertrud Håkansson i Kyrkhult. Carl Mellander köper tillbaka mark närmast boningshuset och Hällingsjö allé 1911. Det finns även ett dokument på lantmäteriet från 1911 där Johan Pettersson säljer sågen och kvarnen till Kristina Olsson Dalagården Fotskäl. Men här verkar det som att familjen Pettersson fortfarande kontrollerar sågen och kvarnen då de arrenderar ut den till olika personer. Från 1927 är det släkten Jansson som först arrenderar och sedan 1931 köper sågen och kvarnen till stängningarna för sågen 1968 och kvarnen tidigt 1970t.

Fritz Sandgren från Sandlid gifter sig med Johan Petterssons dotter Frida 1918. Fritz flyttar efter några år till Hällingsjö med familj och sköter jordbruket på gården. Johan Pettersson med hjälp av sonen Anders fortsätter med sin möbelfirma.

Det är även i vår tid dessa familjer som bebor Hällingsjö gård. Mellanders på Hällingsberg och Sandgrens har Hällingsjö gård. Från gården har gjorts många avstyckningar vid Garverivägen där barn till Fritz Sandgren och Anders Pettersson byggde sina hus. När Fritz son Sigvard tar över gården hyr man även ut en del av rummen på Sandgrens boningshus då Sigvard har byggt eget hus på nuvarande Garverivägen. Mycket av kommunala byggnader har byggts på mark som hörde till Hällingsjö såsom skola och dagis. Men även IFK Hällingsjö fick och köpte mark av Sandgrens när man behövde mark till idrottsplats. Vid idrottsplatsen fanns ju även dansbana som var mycket populär under 1940-50t.

Rydets torp (Kyrkhultskärr)

Rydets torp avmålats av Mikael Raatikainen 1940t. Från Irene Eliasson

Torp under Hällingsjö anlagt under 1700t. Soldaten Magnus Glads son Johannes bodde där och hans son Anders, Ryen kallad tog över torpet. Anders dog 1890. Per Andreasson från Dalagården flyttar då in även han kallas Ryen eller Rya Per. Per omkom genom olyckshändelse 1901. 1905 köpte bagaren Carl Edvin Jonsson torpet. Hans familj kom att få stort inflytande på Hällingsjö när man i slutet av 1930t uppför Centrumhuset samt startar en mängd rörelser i Hällingsjöområdet. Sonen Edvin startar åkeriverksamhet, sonen Eskil kör bussar, sonen Torsten kör taxi och skolbuss. Man hjälper även varandra vid behov. Sonen Einar driver lantbruket och hjälper bröderna. En biograf öppnar i Centrumhuset samt Konsumaffär och sedermera flyttar även posten in.

